

1994—4233 ISSN

Филология Масалалари

ИЛМИЙ-МЕТОДИК
ЖУРНАЛ

2016/1

МУНДАРИЖА

АДАБИЁТШУНОСЛИК

Афтондил ЭРКИНОВ, Маҳмуд САЪДИЙ. “Оққўюлчи мухлислар девони”нинг Токио напри	3
Қосимжон СОДИҚОВ. Темурийлар даври китобатчилигида ўтмиш мероста муносабат масаласи.....	11
Нодирхон ҲАСАН. Хожа Аҳмад Яссавий рисоласи	19
Дармон ЎРАЕВА. Халқ қўшиқларида образлар параллелиги	25
Анатолий ЛИХОДЗИЕВСКИЙ. Томас Макратнинг сатирик прозаси	31
Маҳлиё УМАРОВА. Тарихий драмаларда замон ва макон концепцияси	36
Наргиза МАҲМУДОВА. «Дэвид Копперфилд» — инглиз классик тарбиявий роман жанрининг дидактик функцияси	41

ТИЛШУНОСЛИК

Дилфуза ТЕШАБОЕВА. Оммавий коммуникацияда дискурсив фаолият	47
Ғайбулло МИРСАНОВ. Аспектуал фрейм ва унинг таркибий қисми	52
Дилбар ЖУМАНОВА. Реалема талаффузининг хусусиятлари	59
Дмитрий ПОПОВ. Иван Грознийнинг мактубларида иккиламчи сон	63

ЖУРНАЛИСТИКА

Юсуф ҲАМДАМОВ. Журналистиканинг маълумот етказиш функцияси	68
--	----

МЕТОДИКА

Муҳаммадаббос ИРИСҚУЛОВ. Чет тилларнинг ўқитиш самарадорлигини оширишда CEFRнинг ўрни	73
Ойниса МУСУРМОНОВА. Таълим менежерининг касбий компетентлиги ва унинг ўзига-хос хусусиятлари	80
Яна АРУСТАМЯН. Муаммоли ва мазмунли ўқитиш инглиз тилини ўқитишкомпетенциясининг муҳим компонентлари сифатида	85
Нилуфар ИСОҚУЛОВА. Тажриба-синовни ташкил этиш ва ўтказиш методикаси	92

ИЛМий АХБОРОТ

Зулфия ҚОСИМОВА. Инглиз тилини ўқитишда тинглаб тушуниш кўникмасини ривож-лантириш омиллари	106
Зиёдаҳон ТЕШАБОЕВА. “Бобурнома”даги матал ва фразеологик бирликларнинг инг-лизча таржималари ҳусусида	111
Озода ЭШМУҲАММЕДОВА. Инглиз тили дарсларида оғзаки нутқни шакллантириш жа-раёнида ахборот технологияларидан фойдаланиш	115

Нилуфар ИСАКУЛОВА

ТАЖРИБА-СИЛОВНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА ЎТКАЗИШ МЕТОДИКАСИ

Мақолада тажриба-силовнинг қоидалари, тажриба-силов ишларининг асосий тушунчалари, мақсад ва вазифалари, педагогик тажриба-силов ишларини ташкиллаштириш, мувофиқлаштириш ва баҳолаш, тажриба-силов ишларини ташкиллаштиришга қўйиладиган илмий-методик талаблар, унинг босқичлари, натижаларини баҳолаш ҳамда апробациядан ўтказиш ва расмийлаштириш талаблари ўрганилган.

Калит сўзлар: тажриба-силов, ташкиллаштириш, мувофиқлаштириш, баҳолаш, илмий-методик талаблар, босқичлар, натижаларини баҳолаш, апробациядан ўтказиш, расмийлаштириш.

В статье проанализированы правила эксперимента, основные понятия, цель и задачи экспериментальных работ, организация, соответствие и оценка эксперимента, научно-методические рекомендации к организации эксперимента, этапы, оценка результатов, а также проведение апробации и оформления.

Ключевые слова: эксперимент, организация, соответствие, оценка, научно-методические рекомендации, этапы, оценка результатов, апробация, оформление.

The rules of the experiment, basic concepts, aim and objectives of experimental works, organization, compliance and evaluation of the experiment, scientific-methodical recommendations on organization of the experiment, stages, evaluation of results, testing and design are analyzed in this article.

Key words: experiment, organization, conformity assessment, scientific guidance, stages, evaluation of results, testing and design.

Илмий тадқиқот натижаларини апробациядан ўтказиш, тажриба-силов майдонларида синаб кўриш ва баҳолаш тартиби тажриба-силов ишлари асосий тушунчалари, мақсад ва вазифаларини тақозо қилади. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги ОАК Раёсатининг 2010 йил 25 февралдаги 162/7-сонли қарори иловасида илмий-педагогик диссертацион тадқиқот натижаларини апробациядан ўтказиш, тажриба-силов майдонларида синаб кўриш ва баҳолаш тартиби баён қилинган. Мазкур тартибда умумий қоидалар, тажриба-силов ишларининг асосий тушунчалари, мақсад ва вазифалари, ташкиллаштириш, қонун-қоидаларини мувофиқлаштириш ва баҳолаш, тажриба-силов ишларини ташкиллаштиришга қўйиладиган илмий-методик талаблар, босқичлари,

Нилуфар Исакулова — педагогика фанлари доктори, ЎзДЖТУ доценти.

натижаларини баҳолаш ҳамда апробациядан ўтказиш ва расмийлаштириш ифодаланган.

Ўзбекистон Республикаси ОАК Раёсатининг 2014 йил 31 декабрдаги 212/5-сонли қарорининг 5-илоvasида докторлик диссертациясини баҳолаш мезонлари берилган. Мазкур мезоннинг 8-бандида муайян фан тармоғи бўйича бажарилган диссертацияни моҳиятан баҳолаш мезонлари тегишли фан тармоғи хусусиятидан келиб чиққан ҳолда тадқиқотнинг мақсади ва вазифаларига мувофиқ равишда олинган илмий янгилиги ва амалий натижалари тизимли равишда фанлар кесимида белгиланган. Ижтимоий-гуманитар фанлар соҳаларида экспериментал қулатишлар, ижтимоий фикрни статистик методлар ёрдамида ўрганиш натижаларининг қайта ишланганлиги, шунингдек, уларнинг республика ижтимоий-сиёсий ҳаётида, таълим, тарбия жараёнида қўлланилиши ҳамда диссертациянинг назарий ва амалий натижаларининг ишончлилиги, умумлаштирилганлиги, тизимлаштирилганлиги кўрсатилган. Шунингдек, филология ҳамда педагогика ва психология фанлари бўйича бажарилган докторлик диссертациясида олинган (такомиллаштирилган) илмий янгилик ва амалий натижаларни баҳолаш хусусиятлар билан изоҳланиши эътиборга олинган[2].

Ўзбекистон Республикаси ОАК Раёсатининг 2014 йил 31 декабрдаги 212/5-сонли қарорининг 6-илоvasида докторлик диссертацияси илмий натижасини амалиётга жорий қилинишини баҳолаш мезонларида докторлик диссертациясининг амалиётга жорий этилган илмий натижалари (илмий янгилиги ва амалий натижалари) диссертация самарадорлигини тавсифловчи муҳим мезон ҳисобланиши ҳамда изланувчи мустақил равишда ёки иш бажарилаётган муассаса орқали (муассаса раҳбарининг йўлланма хати асосида) илмий натижани амалиётга жорий этишга тақдим қилиши ифодаланган[3].

Шунингдек, илмий натижани амалиётга жорий этиш хусусиятлари назарий ва амалий аҳамиятга молик диссертация бўйича илмий натижа ва амалиётда фойдаланиш шакллари ўрганилган (1-жадвал) ҳамда назарий аҳамиятга молик илмий натижага берилган ҳулосанинг асослилигига фан доктори илмий даражасини берувчи илмий кенгаш жавоб бериши таъкидлаб ўтилган.

1-жадвал

Назарий аҳамиятга молик диссертацияда олинган илмий натижалар ва амалиётда фойдаланиш шакллари

Докторлик диссертацияси илмий натижасини амалиётга жорий қилинишини баҳолаш мезонларининг 7-бандида назарий аҳамиятга молик диссертацияда олинган илмий натижалар	Докторлик диссертацияси илмий натижасини амалиётга жорий қилинишини баҳолаш мезонларининг 8-бандида назарий аҳамиятга молик илмий натижа шакллари
назария, ғоя	интеллектуал мулк объектига олинган ҳужжат (патент)нинг мавжудлиги ва унинг бутунлиги кундаги долзарблиги

қонуният (категория) ва унинг ўзига хос хусусияти	илмий натижанинг нуфузли, жумладан, хорижий илмий марказ ёки олий таълим муассасаси томонидан расман эътироф этилиши
методология	илмий натижадан тугалланган илмий лойиҳада фойдаланилганлик
методика ва усул (усуллар тизими)	ваколатли бошқарув органи қарори асосида таълим жараёнига татбиқ этилган дарслик ёхуд белгиланган тартибда педагогик амалиётга жорий этилган педагогик технология
илмий ҳулоса	
таҳлил қилиш ва прогнозлаштириш кўрсаткичлари (индикаторлари)	

Амалий аҳамиятта молик филология, педагогика ва психология фанлари бўйича докторлик диссертациясининг илмий натижасини амалиётга жорий этиш қўйидаги 2-жадвалда ифодаланган:

2-жадвал

Докторлик диссертациясининг илмий натижасини жорий этилиш объекти ва шакли

Фанлар	Жорий этилиш объекти	Жорий этилиш шакли
Филология фанлари	давлат ҳокимияти ва бошқарув органи	бошқарув органи ва республика миқёсидаги жамоатчилик ташкилотининг белгиланган тартибда тасдиқланган меъёрий ҳужжатда фойдаланилган
	узулксиз таълим муассасаси	
Педагогика	республика миқёсидаги жамоатчилик ташкилоти	булортма асосида тайёрланиб, чоп этилган йирик илмий нашр қонунчилик ҳужжати, тегишли норматив-ҳуқуқий ва меъёрий ҳужжатда фойдаланилган бошқарув органи ва республика миқёсидаги жамоатчилик ташкилотининг белгиланган тартибда тасдиқланган меъёрий ҳужжатида фойдаланилган
	ижтимоий соҳада фаолият олиб бораётган муассаса	
	давлат бошқарув органи	
	узулксиз таълим муассасаси	
Психология	республика миқёсидаги жамоатчилик ташкилоти	ваколатли бошқарув органи қарори асосида таълим жараёнига татбиқ этилган педагогик дарслик ¹ ва технология
	таълим соҳасида фаолият олиб бораётган муассаса	
	давлат бошқарув органи	
	узулксиз таълим муассасаси	
Психология	республика миқёсидаги жамоатчилик ташкилоти	таълим-тарбия жараёнига татбиқ этилган психологик-тренинг дастури ҳамда шахснинг психологик-физиологик хусусиятларини аниқлаштириш ва тузатишлар киритишга қаратилган ишланма
	узулксиз таълим муассасаси	

¹Ёзгартиришлар киритилган

Юқорида қайд этилган меъёрий ҳужжатлар таҳлилидан маълумки, тажриба-синов ишини ташкил этишнинг илмий жиҳатлари ҳамда аҳамиятини асослашда унинг *долзарблиги* қўйидагиларда ўз ифодасини топади:

— тажриба-синов жараёни ташкилотчилари ва иштирокчиларига қўйиладиган замонавий талаблар билан уларнинг мазкур йўналишдаги тайёргарлик даражаси, билими, кўпикма ва малакалари ўртасидаги номутоносиблик;

— тажриба-синов жараёни ташкилотчилари ва иштирокчиларининг инно-

вацион жараёнларга ва уларнинг натижаларига бўлган қизиқишлари билан татбиқ этилаётган янгилик ва инновацияларнинг ўзига хос хусусиятлари ўрта-сидаги зиддиятлар;

— яратилаётган ҳамда тажрибадан ўтказилаётган янгиликларни амалиётга татбиқ этиш зарурияти билан илмий-методик таъминот ва назорат-таҳлил фаолияти ўртасидаги номувофиқлик;

— илмий тадқиқотларнинг мақсади ва мазмунига тажриба-синов ишларини ташкил этиш ва бошқариш технологияларининг мавжуд эмаслиги.

Мазкур зиддиятларни ҳал этиш йўллари излаб топиш учун тажриба-синовни ташкил этиш ва ўтказиш жараёнини ўрганиш талаб қилинади. Маълумки, тажриба-синов кўп манбаларда эксперимент деб номланади, чунки эксперимент сўзи латинча “experimentum” (тажриба) сўзидан келиб чиққан бўлиб, синаб кўриш, тажриба деган маъноларни англатади. Бунда тажрибанинг асосий вазифаси илгари сурилган илмий фаразнинг ҳаққонийлиги ҳамда назарий ғояларнинг ҳаётийлигини исботлашдан иборат.

Тажриба — воқеликни амалий жиҳатдан ҳиссий-эмпирик билиш жараёни [5; 116-б.]. Тажриба кенг маънода ўқув, малака ва билимларнинг бирлигидан иборат. Шунингдек, фалсафада билишнинг эмпирик усулларида бири — *эксперимент* усули ҳам тажриба деб аталади. Тажриба қадимда фалсафа тарихида муҳим рол ўйнаган ва тадқиқот объекти бўлиб келган. Шарқ фалсафасида бирор нарсадаги муайян хосса ёки хусусиятни текшириб кўриш мақсадида ўтказиладиган синов ҳам тажриба деб аталади.

Эксперимент (лат experimentum — тажриба, синаб кўриш) — фанда нарса ва ҳодисаларни сезги-предмет фаолияти билан тадқиқ қилиш, ўрганиш. Кузатишга қараганда юксакроқ билиш усули; 2) муайян илмий мақсадга эришишни кўзлаб ўтказиладиган тажриба.

Эксперимент баҳолаш методи — шахс психологиясида кенг қўлланилган метод бўлиб, экспертлар сифатида текшириляётган кишиларни яхши билувчилар таҳлилий фаолиятини амалга ошириш методи.

Эксперимент методи — 1) ҳодиса ва жараёнлардан режалаштирилган ишчи фараз асосидаги далил-исботларни рўёбга чиқариш ва уларнинг ташқи шароитга боғлиқлигини асослашга қаратилган метод; 2) илмий тажриба ўтказиш методи.

Экспериментал илмий тадқиқот — таълим жараёнига янги технологиялар ёки уларнинг элементларини киритиш, қўлланиляётган технологиялар орасида янги алоқадорликни вужудга келтиришга қаратилган тадқиқот тури [5; 146-б.].

Эксперимент методининг афзаллиги шундан иборатки, бунда тадқиқотчи ўз ҳоҳиши билан муайян жараён ёки хусусиятни юзага келтириб, ҳодисанинг ташқи шароитга боғлиқлигини текшириб кўриш мумкин. Эмпирик, яъни тажриба йўли

билан қўлга киритилган — исботларнинг асосийлари педагогика ва психология соҳасидаги тадқиқотларда эксперимент олиб бориш йўли билан олиб борилади.

Х.А. Тўрақуловнинг таъкидлашича, тажриба-синов ишларини ташкил этиш ва бошқариш илмий тадқиқот ишларининг самарадорлигини аниқлаш жараёнидир [4; 11-б.]. *Ж.Ф. Ёўдошев, И.И. Зокиров ва И.А. Манноповаларнинг* фикрича, тажриба-синов ишлари асосан таълим-тарбия жараёнига алоқадор илмий фараз ёки амалий ишларнинг татбиқи жараёнларини текшириш, аниқлаш мақсадида ўтказилади [4; 12-б.].

ОАК талабларида тажриба-синов ишлари илмий-педагогик тадқиқотларнинг ажралмас қисми бўлиб, у соҳага оид ҳар қандай изланишлар натижаларининг ҳаққонийлиги, амалий аҳамияти ҳамда татбиқ этилишини тасдиқлашнинг бош мезони ҳисобланади. Тадқиқотчилар тажриба-синов натижаларига кўра таълим ва тарбия жараёнларининг аниқ муаммолари ечимига оид педагогик ва методик тавсиялар, педагогик инновациялар, таълим сифатини оширишга доир илмий асосланган таклифларни ишлаб чиқадилар. Тажриба-синов — илмий фаразда илгари сурилган ғояларни бошқариладиган ва назорат қилинадиган, реал ёки махсус лойиҳалаштириладиган шароитларда синовдан ўтказилиб, тадқиқ этилаётган фаолият турига таъсир этувчи омилларни ўзида мужассамлаштирган янги натижаларни олишга қаратилган жараён. Тажриба-синов ишлари **мақсади** ҳар бир тадқиқот мазмуни ва моҳиятига кўра аниқ ўлчанадиган мезон ва кўрсаткичларга асосан белгиланади. Педагогик тажриба-синов ишларининг **вазифалари**:

— тадқиқот ишида илгари сурилган илмий фараз, илмий янгилик ҳамда ҳимояга тавсия этилаётган асосий ҳолатларни таълим амалиётида синаб кўриш орқали уларнинг ҳаққонийлик даражасига ҳолисона ҳулоса бериш;

— тегишли меъёрий ҳужжатлар асосида тадқиқотчилар томонидан меъёрий талабларнинг бажарилганлигини баҳолаш;

— тадқиқот ишида олишган натижаларни таълим тизимига жорий этиш юзасидан амалий йўналтирилган тавсиялар ишлаб чиқишни таъминлаш [1; 26–27 б.].

Тажриба-синов ишларини ташкиллаштириш, мувофиқлаштириш ва баҳолаш юзасидан **меъёрий ҳужжатлар** қуйидагилар асосида амалга оширилади ҳамда 3-жадвалда ифодаланган:

— тадқиқот бажарилаётган етакчи муассасада тажриба-синов ишларини ташкиллаштириш масалаларини расмийлаштириш;

— тажриба-синов майдони вазифаларини аниқлаштириш;

— ҳудудий бошқармалар вазифалари;

— тажриба-синов ишларини мувофиқлаштирувчи Кенгаш вазифалари [1; 27-б.].

шига рухсат берилганлиги ҳақида буйруқ чиқарилади ёки шартнома тадқиқот бажарилаётган ва тажриба-синов майдонлари ўртасида расмийлаштирилади;

в) ТСМ педагогик ва методик кенгашларида тадқиқотчининг педагогик тажриба-синов олиб бориши дастури муҳокама қилинади. Шунингдек, таълим муассасасининг методик бирлашмаларида муҳокама қилинади, тажриба ва синов гуруҳлари белгиланади;

— тадқиқотчи дастурига кўра, педагогик тажриба-синов ўтказиш учун зарур шарт-шароитлар белгиланади. Тадқиқотчининг синов, очиқ, вебинар дарслари олиб борилишига имкон берилади. Дарсдан ташқари машғулотларга таълим олувчиларнинг жалб қилиниши назоратга оlinиб, дарсдан ташқари машғулотлар бажарилишига таълим муассасаларида шароит яратилади. Масалан, мавзуга оид тўғараклар олиб борилади, саёҳатлар уюштирилади. Шунингдек, расмлар ўқувчилар томонидан чиздирилади, кўргазмалар уюштирилади, деворий газеталар чиқарилади, тарбиявий соатлар олиб борилади, мустақил ишлар бажарилади. Тажриба-синовни ўтказишда, албатта, тажриба-синов майдонларида масъуллар белгиланади.

— тажриба-синов юзасидан олинган натижаларнинг амалиётга татбиқ этилганлиги ҳақида тасдиқланган далолатнома ва маълумотномалар берилади.

Худудий бошқармалар вазифалари:

— диссертация тадқиқот иши бажарилаётган етакчи муассаса мурожаатига биноан тажриба-синов майдончаларини белгиланади;

— ўз тасарруфидаги таълим муассасаларида тажриба-синов майдончаларида амалга оширилган ишлар юзасидан умумлаштирилган далолатномалар берилади;

— тажриба-синов майдончалари тўпланган ижобий тажрибалар оммалаштирилади.

Тажриба-синов ишларини мувофиқлаштирувчи Кенгаш вазифалари:

— ЎзР Халқ таълими вазирлиги тадқиқот объекти умумий ўрта таълим мактаблари, мактабгача таълим муассасалари ва мактабдан ташқари таълим муассасаларида;

— Ўрта махсус, касб-ҳунар таълими маркази тадқиқот объекти ўрта махсус, касб-ҳунар таълими муассасаларида;

— ЎзР Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги тадқиқот объекти олий таълим муассасаларида;

— Бош илмий методик маркази тадқиқот объекти малака ошириш ёки қайта тайёрлаш жараёнида диссертацион тадқиқот юзасидан узлуксиз таълим муассасаларида тажриба-синов майдончаларини ўрнатилган тартибда баҳолаш ҳамда натижаларнинг амалиётга татбиқ этилганлиги тўғрисида далолатномалар бериш.

Тажриба-синов ишларини ташкиллаштиришга қўйиладиган *илмий-методик талаблар* қуйидагича 4-жадвалда ифодаланган:

3-жадвал

**Тажриба-синов ишларини ташкиллаштириш,
мувофиқлаштириш ва баҳолаш**

Тадқиқот бажарилаётган етаكчи муассаса	Тажриба-синов майдон вазифаларини	Худудий бошқармалар вазифалари	Тажриба-синов ишларини мувофиқлаштирувчи Кенгаш вазифалари
Диссертацион тадқиқот мавзусини ўрнатилган тартибда тасдиқлаш	Муассасада амалга ошири- ладиган тажриба-синов иш- ларини ўрнатилган тартибда расмийлаштириш	Тажриба-синов муассасаларини belgilash	Диссертация юзасидан тажриба-синов майдонларининг ўрнатилган тартибда belgilanganligiga baҳо berish
Тажриба-синов майдонларини расмийлаштириш	Маъсулларни belgilaydi va zarur шарт-шароитларни yaratish	Умумлаштирилган далолатномаларни berish	Натижаларнинг амалиётга tatbiқ etilganligiga tўғrисида daloлатнома berish
Тажриба-синов учун ишлаб чиқилган мето- дика ва дидактик материалларни даст- лабки экспертизадан ўтказиш	Тажриба-синов ишлари юзасидан olingan илмий natijalарни амалиётга tatbiқ etilganligiga ҳақидаги tasdiqlangan daloлатнома- ларни berish	Бошқарма tasarrufидаги муассасаларда ommалаштириш	
Дастлабки муҳокамани ўтказиш			

Тажриба-синов ишлари *тадқиқот бажарилаётган етакчи муассаса* томонидан қуйидагича ташкиллаштириш амалга оширилади:

— диссертация асосномаси институт КИХИ ёки МИ бириктирилган кафедранинг йиғилиш қарори билан Илмий кенгашда муҳокама қилиш учун тавсия этилади. Диссертация асосномаси ОТМ Илмий кенгашининг йиғилишида тадқиқот мавзуси ва илмий маслаҳатчи тасдиқланади;

— ОТМ Илмий-методик кенгаши йиғилиши қарори билан тажриба-синов майдончаларини расмийлаштириш, педагогик тажриба-синов ишларини олиб бориш учун хатлар билан ҳудудий бошқармаларга мурожаат қилинади;

— тадқиқотчи томонидан ишлаб чиқилган методика ва дидактик материаллар, яъни тажриба-синовни олиб бориш дастурларига 2та ташқи тақриз ҳамда педагогик тажриба-синов юзасидан тузилган тест саволларига 1та тақриз олиниб, дастлабки экспертиза илмий тадқиқот бўлимида ўтказилади;

— бириктирилган кафедранинг йиғилишида тажриба-синов натижаларининг дастлабки муҳокамаси ўтказилади.

Тажриба-синов майдончаси (ТСМ) вазифалари:

— муассасада амалга ошириладиган тажриба-синов ишлари қуйидаги ўрнатилган тартибда расмийлаштирилади:

а) иш бажарилган ташкилотнинг мурожаат хатлари ҳамда ҳудудий бошқармаларнинг жавоб хатлари асос қилиниб олинади;

б) тажриба-синов майдончаларида тадқиқотчига тажриба-синов олиб борили-

- тажриба-синов ишлари мезонлар асосида ташкил этилади;
- диссертант тадқиқ этилаётган педагогик жараён тадбирлари;
- педагогик тажриба-синов ишлари методикаси;
- тажриба-синов дастури.

4-жадвал

Тажриба-синов ишларини ташкиллаштиришга қўйиладиган илмий-методик талаблар

Тажриба-синов ишлари мезонлари	Педагогик жараён тадбирлари	Тажриба-синов-методикаси	Тажриба-синов дастури
Экспериментал танлама миқдори (камида 100 нафар)	Муаммо келтириб чиқарувчи таъсирларни бартараф этишни таъминловчи шарт-шароитларни яратиш	Ҳар бир синов машғулоти-ни ташкил қилиш билан боғлиқ ишчи фаразни шакллантириш	Тажриба-синов ишларининг умумий тавсифи: тури, миқёси, қўламини
3 та тажриба-синов майдончаларининг турли минтақаларда жойлашгани	Тажриба-синовдан ўтказилаётган ташкилий шакл, таълим методи ва воситаларининг самарадорлик кўрсаткичларини тизимли равишда ўлчаш, аниқлаш ва қайд этиб бориш	Тажриба-синов машғулотларини ташкил қилиш ва ўтказишда самарадорлик мезонларини белгилаб олиш	Тажриба-синов ишлари мазмуни
Айрим олинган тадқиқот ишлари учун алоҳида шарт-шароитлар белгилаш	Тадқиқот илмий фарази ва олинган натижаларни тасдиқлаш ёки инкор қилиш мақсадида шарт-шароитларни ўзгартириш	Тажриба-синов натижаларини қайд этиш усулларини белгилаш	
	Педагогик ҳодисаларнинг амалга ошириш жараёнларини аниқ тавсифлаб бориш Олинган эмпирик маълумотларни миқдор ва сифат кўрсаткичлари асосида таҳлил қилиш ҳамда назарий асосда умумлаштириш	Тажриба-синов натижаларини қайта ишлаш усулларини белгилаш Тажриба-синов ишларини ўтказиш жойи ва вақтини аниқлаш	
		Тажриба-синов ишлари муддати ва ўқув материали миқдорини белгилаш Тажриба-синов машғулотлари кетма-кетлигини ишлаб чиқиш	
		Дидактик материаллар ҳамда таълим воситаларини қўллаш тартибини белгилаш	

Тажриба-синов ишлари мезонлари қуйидаги асосида ташкил этилади:

— тажриба-синовда *экспериментал танланма миқдори* ўқув йили асосида тажриба (Т) ва назорат (Н) гуруҳлари бўйича тажриба-синов иштирокчилари (ТСИ) сони билан ҳамда 3 та тажриба-синов майдончаларининг турли минтақаларда жойлашгани ва оммалаштириш жараёнида белгиланади. Қуйидаги 5-6-жадвалларни намуна сифатида тавсия қиламиз:

5-жадвал

**Тажриба-синов жараёнида экспериментал танланма миқдори
(ўқув йили ҳолати бўйича)**

Тажриба ва назорат гуруҳлари ўқув йиллари бўйича				Тажриба бошида ТСИ сони				Тажриба ўртасида ТСИ сони				Тажриба якунида ТСИ сони				Умумийси			
1-ўқув йили		2-ўқув йили		1-ўқув йили		2-ўқув йили		1-ўқув йили		2-ўқув йили		1-ўқув йили		2-ўқув йили		1-ўқув йили		2-ўқув йили	
Т	Н	Т	Н	Т	Н	Т	Н	Т	Н	Т	Н	Т	Н	Т	Н	Т	Н	Т	Н
1а	1б																		
2а	2б																		
3а	3б																		
Жами																			

6-жадвал

Тажриба-синовни оммалаштириш жараёнида экспериментал танланма миқдори (ўқув йили ҳолати бўйича)

Оммалаштириш гуруҳлари			Тажриба бошида ТСИ сони			Тажриба ўртасида ТСИ сони			Тажриба якунида ТСИ сони			Умумийси		
N1 ¹	N2	N3	N1	N2	N3	N1	N2	N3	N1	N2	N3	N1	N2	N3
Жами														

— тажриба-синов майдонлари ва ТСИ сони диаграммада ифодалаш тавсия қилинади.

Тажриба-синовни ташкиллаштиришда *тадқиқотчи тадқиқ этилаётган педагогик жараёнга* қуйидаги тадбирлар амалга оширилади:

— муаммо келтириб чиқарувчи таъсирларни бартараф этишни таъминловчи шарт-шароитларни яратилади. Масалан, мактабда тадқиқотчининг олиб бориши лозим бўлган дарсларини факультатив дарслар ҳисобига ёки коллежда режалаштириган дарсларни дарс жадвалига 2 ҳафтада бир қўйиш ёки малака оширишда тингловчиларнинг мустақил таълими ҳисобида таъминлаш мумкин;

— тажриба-синовдан ўтказилаётган ташкилий шакл, таълим методи ва воситаларининг самарадорлик кўрсаткичлари системали равишда ўлчанади, аниқланади ва қайд этиб борилади. Масалан, лойиҳалаштирилган дарслар, методлар ҳатто воситалар ҳам ТСИга қараб вариативлигини такомиллаштирилади;

— тадқиқот илмий фарази ва олинган натижалар тасдиқланади ёки инкор қилиш мақсадида шарт-шароитларни ўзгартирилади. Яъни тажриба-синов майдонидаги амалиётга қараб назария мослаштирилади;

— педагогик ҳодисаларнинг амалга ошириш жараёнлари аниқ тавсифлаб

¹6-жадвалга изоҳ: N1, N2, N3лар оммалаштириш жараёнига жалб қилинган тажриба-синов майдонлари.

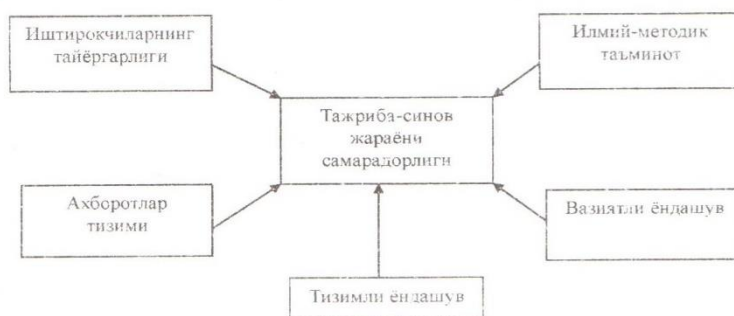
борилади. Ўтказилган тажриба-синов майдонлари, синов машғулоти гуруҳлар кесимида, ўзгартирилган методлар сабаби тавсифи келтирилади;

— *олинган эмпирик маълумотларни миқдор ва сифат кўрсаткичлари асосида таҳлил қилинади ҳамда назарий асосда умумлаштирилади.* Бунда олинган натижалар математика статистика методлари ёрдамида умумлаштирилади.

Тажриба-синовни ташкил этиш методикаси:

— *ҳар бир синов машғулотини ташкил қилиш билан боғлиқ ишчи фараз шакллантирилади.* Тадқиқот мавзуси бўйича тадқиқотчи томонидан ТСМларида семинарлар ташкил этилади. Шунингдек, дарс ва дарсдан ташқари машғулотларнинг ташкилий масаласи билан боғлиқ фаразлар тажриба-синов майдонларда ўтказилаётган машғулотлар таҳлилидан келиб чиқиб шакллантирилади. Масалан, 80 дақиқалик дарслар 40 дақиқага ўзгартирилиши ҳам қўзатилади;

— *тажриба-синов машғулотларини ташкил қилиш ва ўтказишда самарадорлик мезонлари белгиланади.* Самарадорлик мезонлари тажриба-синов майдонларидаги ўқитувчилар хулосаларига, шунингдек тажриба-синов машғулотларининг сифатли ўтказилишига ҳамда ТСИларнинг билим ва кўникмаларига ҳам боғлиқ бўлади. Тажриба-синов жараёни самарадорлигига таъсир этувчи омиллар қуйидаги 2-расмда ифодаланган:

2-расм. Тажриба-синов жараёни самарадорлигига таъсир этувчи омиллар.

Тизимли ёндашув йўналишида тизимлилик, яхлитлилик — бундай шаклдаги тизимни компонентлар, ўзаро таъсир этувчи қисмлар ва бўғинларнинг ўзаро бирикиши ташкил этади, унинг функционал вазифаларини амалга ошириш ҳамда ривожлантиришни таъминлайди.

Ахборотлар билан ишлаш тизими турли маълумотларни тўплаш, қайта ишлаш ва узатишдан иборат бўлиб, мазкур жараён иштирокчиларнинг фаолиятини мувофиқлаштириш учун қўлланилади.

— *тажриба-синов натижаларини қайд этиш усуллари белгиланади.* Тажриба боши, тажриба ўртаси ҳамда тажриба якуни бўйича қайд этилади;

— *тажриба-синов натижаларини қайта ишлаш усуллари белгиланади.* Агар натижалар паст берилса, ўқитиш методикаси ўзгартирилиб, қайта ишлаш усулларидан фойдаланилади;

— *тажриба-синов ишларини ўтказиш жойи ва вақти аниқланади.* Бунда тажриба-синов ишлари ўқув йилининг баҳор фаслидан бошлаб ва куз фаслида давом эттирилса 2 йил ҳисобида натижаларга эришилади. Масалан, 2015-2016 йилнинг март ойида 1-босқичда бошланса, 2016-2017 йилнинг сентябрь ойида эса 2-босқичда давом эттирилса 1-гуруҳдан 2 курс натижаларини олиш имкони мавжуд бўлади;

— *ўтказилиши режалаштирилган тажриба-синов ишлари муддати ва ўқув материали миқдори белгиланади ҳамда тажриба-синовда иштирок этувчилар ташлаб олинади.* Бунда тадқиқот объекти бўйича тажриба-синов ишлари муддати ва ўқув материали миқдори белгиланади. Яъни ҳажмига қўра бир қанча мавзулар, чорак, ўқув йили, бир неча йилни қамраб олиши ҳамда республика, минтақа, вилоят, шаҳар, туман даражасида мактаблараро, коллежлараро, лицейлараро, ОТМлараро, марказлараро, таълим муассасаси даражасида, индивидуал ёки жамоавий танкил этиш мумкин;

— *тажриба-синов машғулоти кетма-кетлиги ишлаб чиқилади.* Бунда машғулотлар назарий, амалий машғулотлар кетма-кетлигида ёки бўлмаса дарслар кетма-кетлиги назарда тутилган ёки дарс ва дарсдан ташқари машғулотлар ҳам кетма-кетлиги эътиборга олинган ҳамда машғулотларни ўтказиш бўйича календарь-тематик режа ишлаб чиқиш тавсия этилади;

— *тажриба-синов машғулотида қўлланиладиган дидактик материаллар тадқиқот ишида таклиф этилаётган ечимлар асосида ишлаб чиқилади ҳамда таълим воситаларини қўллаш тартиби белгиланади.* Бунда таълим воситалари ва дидактик материалларини тадқиқотчи учун, таълим олувчи учун ҳамда синов машғулоти учун ишлаб чиқиш зарур ҳисобланади. Ўқитувчи учун методик қўлланмалар, методик тавсиялар, тажриба-синов дастури, дарс режаси, маъруза матнлари, дарс ишланмалар, технологик хариталар билан қуроллантирилади. Ўқувчи жадваллар, тарқатма материаллар, тошшириқ варақалари (тестлар, вариатив тошшириқлар) билан ишлайди, дарсдан ташқари машғулотларда берилган тошшириқларни бажаради. Синов машғулотларини олиб бориш учун плакатлар ҳамда дарс мавзусига оид жиҳозлар ва мултимедиа слайдларидан фойдаланилади. Шуниндек, тажриба-синов жараёнида матнли, тасвирли ҳамда ёрдамчи таълим воситаларидан фойдаланиш керак. Матнли воситаларда тажриба-синов дастурлари, дарслик, маъруза матнлари, дарс ишланмалари, тарқатма материаллар, тест варақалари, вариатив тошшириқлар инобатга олинади. Тасвирли воситалар фотосуратлар, эскиз, чизма, схемалар, тасвирлар, жадваллар, символлар ва плакатлардан иборат. Албатта ёрдамчи таълим воситаларидан тасвир ва матнни ёзиш ва сақлаш учун доскалар (бўр, доска), видеопроектор, видеопроектор доскаси, экрани, кодоскоп, компьютердан фойдаланилади.

Тажриба-синов дастури икки қисмдан иборат бўлиб, қуйидаги 7-жадвал бандлари асосида ишлаб чиқилади.

9) вариатив топшириқлар, манқ ва масалалар, кейслар ҳамда тестлар ишлаб чиқилади;

10) дарсда ўқитиш воситаларидан фойдаланиш юзасидан тавсиялар ишлаб чиқилади.

Тажриба-синовнинг *ташкिलий таъминоти* тадқиқотда илгари сурилган илмий фараз, илмий янгилик ҳамда ҳимояга тавсия этиладиган ҳолатларни амалиётда синаб кўриш, шарт-шароитларни аниқлаш, тадқиқот ишини муҳофама этиш жараёнлари, тажриба-синовни ташкил этиш ва яқуиланишини расмийлаштириш ҳамда тадқиқот ишида олинган натижаларни жорий этиш юзасидан амалий-методик тавсиялар ишлаб чиқишга асосланади.

Тажриба-синов ишлари натижаларини *баҳолаш кўрсаткичлари* қуйдагича таҳлил қилинади:

- ўзлаштирилган билимлар ҳажми;
- ўзлаштирилган билимларнинг тизимлилиги;
- ўзлаштирилган билимларни қўллай олиши;
- назорат топшириқларни бажариш тезлиги;
- билимларнинг мустаҳкамлиги.

Тажриба-синов натижаларини баҳолаш кўрсаткичларининг ҳар бири учун топшириқлар ишлаб чиқиш ёки битта топшириқнинг мазмунида барча баҳолаш кўрсаткичлари ўз ифодасини топиш тавсия қилинади.

Тажриба-синов ишлари натижаларини апробациядан ўтказиш ва расмийлаштириш қуйдагича ташкил қилинади:

- докторлик диссертацияси бўйича апробация натижаларига қўйилган талаблар асосида расмийлаштирилади;
- тажриба-синов ишлари натижалари далолатномалар асосида расмийлаштирилади.

Тажриба-синов ишлари далолатномасида қуйдаги маълумотлар акс эттирилади:

- диссертацион тадқиқот муаллифи, мавзуси ва ихтисослиги;
- тажриба-синов ишлари олиб борилган муассасалар;
- тадқиқот ишининг мақсади;
- тажриба-синов ишларининг босқичлари бўйича амалга оширилган ишлар;
- тажриба-синов ишлари натижаларининг апробацияси сифатида чоп этирилган илмий ишлар тўғрисида маълумот;
- тажриба-синов ишлари натижаларининг қўлланиши тўғрисида маълумот;
- тажриба-синов натижаларини амалиётга татбиқ этиш мумкинлиги ва миқёси тўғрисида яқиний ҳулоса.

Тажриба-синов ўтказишда қуйдаги *муаммолар* эътиборга олинади:

1. Тажриба-синов ўтказиладиган таълим муассасаларида мавзуга оид **билим-**лар тизимиши ўрганиш.
2. Тадқиқотчи тайёрлаган материалларнинг ТСИ томонидан қай даражада ўзлаштирилиши.
3. Тадқиқотчи томонидан тажриба-синов синф(гурух)лари учун тайёрланган материалларга нисбатан ўқувчиларнинг қизиқишини ҳисобга олиш.
4. Ўқитиш методикаси.
5. Дарс ва дарсдан ташқари машғулотларда тадқиқотчи томонидан тайёрланган материаллар.

Юқорида қайд этилган муаммоларни амалда синаб кўриш мақсадида таълим муассасаларини *танлаб олишда* қуйидагиларга эътибор берилади:

1. Тажриба-синов ўтказиладиган таълим муассасалари.
2. Оммаланштириш жараёни ўтказиладиган таълим муассасалари.

Хулоса қилиб айтганда тажриба-синовни ташкил этиш, ўтказиш ва бошқарини бир мақсадга йўналтирилган фаолият бўлиб, функция сифатида натижаларга эришилишида хизмат қилади. Ўзлаштирилиши лозим бўлган материаллар ТСИларнинг психологик хусусиятларини эътиборга олган ҳолда тайёрланиши улар томонидан билимни пухта ва чуқур ўзлаштирилишига эътибор қаратилишни талаб қилади. Тадқиқотчи томонидан танланган методларнинг ижобий жиҳатлари таҳлили таъкидловчи, шакллантирувчи ҳамда назорат қилувчи тажриба-синов ишлари параллел ва аралаш ҳолатда амалга оширилишини тақозо қилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. ОАК Бюллетени. — Тошкент, 2010.
2. Ўзбекистон Республикаси ОАК Раёсатининг 2014 йил 31 декабрдаги 212/5-сонли қарорининг 5-илласи.
3. Ўзбекистон Республикаси ОАК Раёсатининг 2014 йил 31 декабрдаги 212/5-сонли қарорининг 6-илласи.
4. Мўсўрманов Р. Педагогик тажриба-синов ишларини ташкил этиш ва бошқариш. — Тошкент, 2011.
5. Педагогикадан атамалар луғати. — Тошкент: Фан, 2008.